

JE LI ČOVJEK STVARNO POKVAREN?

Prilozi za antropologiju Matije Vlačića Ilirika

IVAN KORDIĆ

Institut za filozofiju, Zagreb

UDK 141.319.8 Vlačić
Izvorni znanstveni članak
Primljen: 2. 6. 2005.

1. Čovjek – izvorno dobro i istočno zlo

Pri pokušaju razumijevanja čovjeka i njegove biti Matija Vlačić podsjeća i na delfijski poziv *gnothi seauton*. No, on taj poziv shvaća bitno drukčije od onih koji su uvjereni da je samospoznavanje moguće na osnovi čovjekovih snaga i sposobnosti. On ga vidi prije svega kao dar Božji, koji mu je dostupan na osnovi osluškivanja Svetog pisma, makar ono i ne bilo jedini izvor njegove spoznaje. I poziv na samospoznavanje i izgled za njezin uspjeh za njega u bitnome ovise o čovjekovoj otvorenosti za nadilaženje vlastitih mogućnosti u smislu njihova ukorjenjivanja u onom božanskome. Čovjek, naime, treba shvatiti da se može spoznati samo ako shvati i prihvati činjenicu da su njegove mogućnosti bitno ograničene, te da ih osobito osnažuje osluškivanjem onoga što ih nadilazi.

Stoga Vlačić u učinkovitost prihvaćanja delfijskog poziva ne može vjerovati izvan konteksta Pisma i nauka Crkve, pogotovo što, prema njemu, sam Bog hoće da čovjek spozna ono najvažnije o sebi, što su slutili i mnogi mislioci, osobito etičari. Tako on tvrdi: »Etičari su nekoć nadasve veličali uzrečicu *gnothi seauton*, kao da je od Boga potekla, jer sadrži najveću mudrost i jer sadrži najuspješniji put do istinske sreće. Doista, kao što se ova izreka uopće nikada ne može dovoljno razumjeti bez riječi Božje i Duha svetoga, ona isto tako sadrži pravi nauk Crkve, a on neka istinski otvara put ili neka sigurno čini prvi korak prema spoznaji onoga koji je uistinu tvorac i darovatelj sreće i jedini čuvar. Bog upravo hoće da mi istinski iz duše spoznamo kakvi smo bili u početku, od koga i za što smo stvoreni, kakvi smo sada i kakvi bismo uopće morali biti.«¹

¹ »Celebrarunt olim ethnici vehementer dictum *gnothi seauton*, tamquam a Deo profectum, summamque sapientiam continens, et quippe expeditissimam viam ad veram felicitatem

A za Vlačića je čovjek u početku stvoren kao slika Božja, izvorno dobar, opravdan. Istočnim padom on je postao grešan, pokvaren, što ga upućuje na potrebu da iznalazi puteve iz te grešnosti. Pritom je najbitnije slušati glas Božji, koji »strogo nalaže i zahtijeva poznavanje istočne pravednosti i nepravednosti«². Nakon napuštanja istočne pravednosti čovjeka je, naime, zahvatila opća nepravednost, grijeh i zlo, kojim je prožet i koje ga opterećuje u njegovoj srži. A grijeh za Vlačića znači »isto što i opća nepravednost, odnosno cjelovito i savršeno zlo«³, dok nepravednost ne označava pojedino opako djelo, »nego upravo cijeli izvor ili riznicu zala«⁴. Pa ako samospoznavanje želi biti izvorno i sveobuhvatno, ono može i mora pokušavati u samome čovjeku doći do izvora zla, do istočne nepravednosti, zbog koje je on postao supstancijalno, bitno zao, pokvaren i nesposoban za dobro, za pravednost.

Pa ipak, iako je Vlačićevo mišljenje o čovjeku bitno određeno njegovim razumijevanjem istočnog grijeha i nepravednosti, kojom je on bitno narušio odnos i prema sebi i prema Bogu, on nije okrenut samo čovjeku kao izvorno tako zlom i onesposobljenom biću, nego ga promatra i kao tjelesno, društveno i religiozno biće, kojim se bave i različite znanosti, koje mogu razotkrivati i razotkriti mnoge tajne njegova postojanja, poticati i promicati njegovo samorazumijevanje i samopoštovanje: »Zadnji i najviši objekt ljudskih znanosti je čovjek, koji se upravo trostruko promatra: prema fizičkom, građanskom i teološkom ili božanskom životu.«⁵ Tako se medicina i mnoge neslobodne vještine njime bave kao prirodnim živim bićem, moralna filozofija i

contineat. Verum sicut hoc dictum sine verbo Dei ac Spiritu sancto nunquam satis intelligi potest: ita propriam doctrinam Ecclesiae continet, et quae vere aperiat viam, aut certe primum gradum faciat, ad apprehendum eum, qui vere felicitatis author ac donator, seu etiam servator unicus est. Vult sane Deus nos vere ac ex animo agnoscere, quales initio, et a quo, ac ad quid conditi sumus, quales iam sumus, et quales omnino esse deberemus.« (Matthias Flacius Illyricus, *Gnothi seauton. De essentia originalis iustitiae et iniustitiae seu Imaginis Dei et contrariae. De iniustitia aut peccato originali – Gnothi seauton. O biti istočne pravednosti i nepravednosti ili slike Božje i protivno. O nepravednosti ili istočnom grijehu*, Basel, 1568, 1, u daljnjem tekstu: *Gnothi seauton*). Inače, svi su prijevodi s latinskog i njemačkog vlastiti.

² »iniungit severiter exigitque cognitionem originalis iustitiae ac iniustitiae.« (O nepravednosti ili istočnom grijehu, *Gnothi seauton*, 1).

³ »idem quod iniustitia universalis, aut vitium totum perfectumque.« (Isto, 2).

⁴ »sed ipsum totum fontem aut thesaurum malorum.« (Isto).

⁵ »Ultimum et summum humanarum scientiarum obiectum est homo, qui potissimum tripliciter consideratur: secundum vitam physicam, civilem, et theologicam aut divinam.« (Matthias Flacius Illyricus, *De materiis metisque scientiarum, et erroribus philosophiae, in rebus divinis – O predmetima i ciljevima znanosti i o zabrudama filozofije u božanskim stvarima*, 1563, 512, u daljnjem tekstu: *O predmetima*). Ovdje citiram prema izdanju koje je otisnuto u zborniku: *Disputatio de originali peccato et libero arbitrio inter Matthiam Flacium Illyricum et Victorinum Strigelium*, u: *Sammelband 1563*.

pravo, kojima je temelj Dekalog, promišljaju ga kao društveno, a teologija kao duhovno biće, i to s utemeljenim uvjerenjem da je čovjek unatoč svojoj ranjenosti i iskvarenosti sposoban za visoke domete znanja i spoznaje: »Prvo, ukoliko živi ovaj prirodni život, zajednički sa životinjama, o onome što je njemu korisno ili štetno raspravljaju i bave se medicina i mnoge neslobodne vještine. Drugo, ukoliko doista živi građanski život i promišlja se prema pravilu poglavarstva i zajedničkog društva ili bližnjega (o kojem životu u načelu govori moralna filozofija učeći o državi, zakonima i običajima), posebno obrađuje pravo. A temelj čitave moralne filozofije jest Dekalog, koji filozofija i pravo u nekim dijelovima, osobito ono što se odnosi na drugu ploču, izlaže opširnije i primjenjuje na okolnosti. Treće, božanski ili duhovni život čovjeka, po kojemu se prema Bogu odnosi ispravno ili manje ispravno, o tome posebno raspravlja teologija.«⁶ Čovjekova slobodna volja i njegove sposobnosti za Vlačića mogu biti moćne i uspješne na mnogim područjima postojanja i djelovanja, prije svega tamo gdje se on svakodnevno kreće, djeluje, misli i ostvaruje svoj odnos prema onom nadnaravnome, makar koliko sve to bilo i ograničeno i neprimjereno: »Prvo, u upravljanju pokretom. Drugo, u političkoj ili gospodarskoj upravi i u slobodnim i neslobodnim umijećima, gdje ljudi dosta mudro razmišljaju i vješto djeluju. Treće, u čestitosti ili filozofskom nauku. Posljednje, u isticanju religije i farizejske ili monaške pobožnosti, koju su mnogi još nepreporođeni uvijek pokazivali i u pravoj Crkvi.«⁷

Ovakvu čovjekovu slobodu djelovanja i mišljenja Vlačić ograničuje na ono tjelesno i svjetovno, na područje naravne pravednosti: »Ali to je na svoj

⁶ »Primum, quatenus vivit hanc naturalem vitam, communem cum brutis, de ea eique utilibus aut noxiis medicina, et multae illiberales quoque artes disserunt atque agunt. Secundo, quatenus vero vivit vitam civilem, et consideratur ratione magistratus sui, et communis societatis seu proximi (de qua vita in genere philosophia moralis, docens de politia, legibus et moribus) in specie ius agit. Totius tamen moralis philosophiae fundamentum est Decalogus, quem philosophia ac ius in quibusdam partibus, praesertim quod ad secundam tabulam attinet, latius explicat, et ad circumstantias applicat. Tertio, vita hominis divina aut spiritualis est, qua se erga Deum recte aut minus gerit, de qua proprie theologia disserit.« (Isto).

⁷ »Primum, in regenda locomotiva. Secundo, in regimine politico aut oeconomico, ac in artibus tum liberalibus, tum illiberalibus, ubi homines multa sapienter cogitant, et solerter faciunt. Tertio, in honestate aut disciplina philosophica: Ultimo, in praestanda religione ac pietate pharisaica aut monastica, quam etiam in vera Ecclesia multi non renati semper praestiterunt.« (Matthias Flacius Illyricus, *Disputatio de originali peccato et libero arbitrio inter Matthiam Flacium Illyricum et Victorinum Strigelium, publice Vinariae per integram hebdomadam... A. 1560 initio mensis augusti, contra papistarum et synergistarum corruptelas habita, 1562, u: Sammalband 1563 – Rasprava o istočnom grijehu i slobodnoj volji između Matije Vlačića Ilirika i Viktorina Strigela, javno cijeli tjedan vođena u Weimaru... godine 1560. početkom mjeseca kolovoza, protiv papističkih i sinergističkih zavođenja, 1562, 278, u daljnjem tekstu: Rasprava). Usp. o ovome također: Rasprava, 66.*

način neka tjelesna sloboda ili sila, koja može polučiti nekakvu tjelesnu i samo svijetu dokazanu pravednost.«⁸ No, ona je ipak izvorno okrenuta prema nadnaravnoj. Stoga se može donekle razumjeti samo ako se slijedi biblijsko poimanje čovjeka kao bića stvorenog prema slici Božjoj, koje treba da vlada zemljom i svijetom. Jer, čovjek je za Vlačića Božjom voljom cilj i svrha svijeta i reda u njemu, pa mu je urođena i težnja za povratkom prema svom početku, izvoru, stvoritelju, što obostranu relaciju čini smislenom i obećavajućom, makar koliko tajne i zagonetke njegova postojanja ostale izvan dometa njegovih mogućnosti znanja i spoznavanja: »Zaista je divan red u svijetu, počinjući začudnim umijećem od jednoga pokretača, a odmah se zatim dalje proteže i širi na mnoge uzroke i posljedice, koje ipak sve konačno završavaju na korist i probitak jedinog čovjeka kao svoj zadnji cilj i svrhu. Odatle se, nadalje, kao iz nekog novog početka ili prvog pokretača, ponovo događa novi početak kretanja i nastaje novi red uzroka i djelovanja, koji nazivaju teži od čovjeka k Bogu i njegovoj volji i slavi, te ondje završava. Da kažeš da je kao neki lanac, kao što su nekoć pripovijedali pjesnici, ili kao put, ili čak zrake svjetla nebeskoga, od Boga razasute prema čovjeku, a odatle opet odbijene i vraćene prema Bogu.«⁹ U čovjeku je, naime, prema Vlačiću, prije pada postojala jedna viša supstancijalna forma, bit koja ga je činila bliskim Bogu, uzroku svega dobra, koja se može nazvati slobodnom voljom, a koja se ne može zanemariti ni onda kad se čini da je izvorno zlo u potpunosti razorilo izvorno dobro: »Slobodna volja sami je razum i volja čovjeka, ukoliko stoji u odnosu prema Bogu i drži se njegovih zapovijedi.«¹⁰ Naime, ta »slobodna volja, ukoliko je nekoć na početku stvorena zdrava, bila najizvršniji dio slike Božje i uzrok svega dobra.«¹¹ A unatoč svoj skepsi i za Vlačića su u toj volji ostali i tragovi dobra.

⁸ »Atque haec proprie est carnalis quaedam libertas aut vis, quae carnalem quandam ac mundo tantum probatam iustitiam utcunque efficere potest.« (Isto, 278).

⁹ »Ordo sane causarum, in mundo admirabilis est, miroque artificio ab uno motore incipiens, subinde latius, ac in plures causas et effectus sese extendit, ac dilatat: qui tamen tandem omnes in unius hominis usum, commodumque veluti ultimam suam metam finemque desinunt. Unde porro, veluti a novo quodam principio aut primo motore, denuo novum initium motus sit, novusque ordo causarum et actionum oritur, qui vicissim ab homine ad Deum, eiusque voluntatem ac gloriam tendit, ibique desinit. Dicas esse veluti catenam quandam, ut olim poetae fabulati sunt, aut viam, aut radios etiam luminis coelestis, a Deo in hominem sparsos, et hinc vicissim ad Deum reflexos ac refractos.« (O predmetima, 527).

¹⁰ »Liberum arbitrium est ipsemet intellectus ac voluntas hominis, quatenus circa religionem et mandata Dei versatur.« (Matthias Flacius Illyricus, *Clavis Scripturae sacrae, seu De sermone Sacrarum literarum, plurimas generales regulae continens*, II, Basileae, 1567 – Ključ Svetog pisma, ili O jeziku Svetih spisa, koji sadrži mnoga opća pravila, II, Basel, 1567, 486, u daljnjem tekstu: Ključ II).

¹¹ »liberum arbitrium, quatenus olim initio sanum conditum est, fuit potissima pars imaginis Dei et cuasa omnis boni.« (Isto).

Prema Vlačiću, Pavao u Ef 4 osobito jasno govori o tome »da je čovjek bio stvoren na sliku Božju, pokazujući da je ona slika bila u samoj čovjekovoj esenciji i u njegovu postojanju i stvaranju«¹². On pritom ne kaže da je čovjek bio ukrašen na sliku Božju, nego »da je ona slika bila pravednost i istinska svetost, naime, koesencijalna, dakako sam prejasni razum, koji Boga po sebi istinski spoznaje, te volja, koja svojom esencijalnom dobrotom Boga žarko ljubi.«¹³ A iz činjenice da Pismo govori o obnavljanju slike Božje u čovjeku kao o novom stvaranju Vlačić zaključuje o njezinoj koesencijalnosti: »O istoj supstancijalnosti ili koesencijalnosti slike Božje u čovjeku svjedoči Pismo, kad njezino obnavljanje naziva stvaranjem, ustanovljenjem i ponovnim rađanjem, a ne tek nekakvom promjenom.«¹⁴

Prije pada čovjek je, dakle, prema Vlačiću, svojom dušom, svojim umijećima i snagama bio koesencijalan i kosupstancijalan s nebeskim, nadnaravnim svijetom, bio je sličan Bogu. Sve je mogao promatrati gotovo božanskim očima, kao što to sada mogu anđeoska bića: »A nekoć čista duša, a sada svi anđeli, imali su i imaju sva znanja duše koja egzistira na nebu, isto tako i umijeća supstancije njoj urođena i usađena, te tako koesencijalna i konsupstancijalna i njihovu umu upisana, kao što oči vide svjetlom njima koesencijalnim, te kao što ostala osjetila i dijelovi našega tijela izvršavaju zadaće naravi sebi koesencijalnim snagama.«¹⁵ Vladalo je stanje zakona u ljudskim i anđeoskim srcima, prema kojemu je naravna stvar bila znanje jezika, stvari, umijeća i vrlina: »O njima se stoga uistinu može reći da su bez vanjskog zakona i učitelja sami sebi zakonom i da pokazuju da je djelo zakona zapisano u njihovim srcima. Kao što je Adam, odmah kad je stvoren, znao svoj jezik, tako je u sebi imao i znanje o svim stvarima, umijeća i vrline.«¹⁶ Tako anđe-

¹² »hominem fuisse conditum secundum Deum, indicans imaginem illam fuisse in ipsa essentia hominis, eiusque conditione aut creatione«. (De peccato originali confirmatio – Dokazivanje o istočnom grijehu, Gnothi seauton, 184).

¹³ »illam imaginem fuisse iustitiam et sanctitatem veram, nempe coessentialem, ipsum videlicet lucidissimum intellectum, per sese vere Deum agnoscentem, et voluntatem sua essentiali bonitate eum ardentissime amantem.« (Isto, 185).

¹⁴ »Eandem substantialitatem aut coessentialitatem imaginis Dei in homine testatur Scriptura, dum eius reformationem vocat creationem, conditionem et novam generationem, non autem tantum quandam alterationem.« (Isto).

¹⁵ »At olim anima integra et nunc sancti angeli habuerunt habentque animae in coelo existentis omnes scientias et artes perinde substantiae ipsi ingenitas aut implantatas, atque adeo coessentialia, et consubstantialia, mentique eorum inscriptas, sicut oculi coessentiali sibi lumine cernunt, et alii sensus partesque corporis nostri coessentialibus viribus opera naturae peragunt.« (Isto, 164).

¹⁶ »Vere igitur de illis potest pronuciari, quod sine externa lege et magistro ipsi sibimet sint lex, ostendantque opus legis in cordibus ipsorum esse scriptum. Sicut Adamus statim, ut est formatus, calluit suum sermonem: sic et omnium aliarum rerum notitiam, artes ac virtutes in semet habuit.« (Isto).

lima i čovjeku znanje i vrline nisu bili izvanjska svojstva, nego izraz njihove od Boga darovane biti: »Znanja i vrline u anđelima i nekoć u neporočnoj duši nisu neka izvanjska svojstva, nego je Bog same supstancije stvorio tako dobrima, razboritima, mudrima i svetima, tako ih oblikovao i božanskim svjetlom napunio i osvijetlio i učinio sebi sličnima, da sve to imaju u svojoj supstanciji.«¹⁷ Bog je, naime, u samom stvaranju čovjeku utisnuo svoju mudrost i istočnu pravednost. Stoga »Adam svjetlom uma, kao nekim duhovnim unutarnjim okom, odmah pri prvoj pomisli, uistinu spoznaje Boga, sva stvorenja i Evu, te odmah prirodnom dobrotom svoje volje i srca prema svemu onome ispravno postupa i o njima promišlja i sudi, nadjenuvši im prikladna imena, što je po svjedočenju starih filozofa bio vrhunac mudrosti.«¹⁸ Adamov um posredovao je govoto božansko znanje: »On nema potrebu učiti jezik, nego ga sam onom urođenom sveznajućom mudročću odmah i bez pripreme oblikuje i slaže: takva je bila snaga svjetla njegova uma.«¹⁹ Čovjek prije pada bio je jednostavno onakav kakvi su sada anđeli, »puni božanske svjetlosti, samom esencijom svoga uma prepoznaju i gledaju Boga, sve nauke i jezike i znaju sve ostalo, a i zbog esencijalne dobrote svoje volje spremni su i okretni za svaku dobru službu i poslušnost prema Bogu, što su njihove naravne i koesencijalne vrline, ili izvorna pravednost, a ne neka slučajna ili stečena svojstva«²⁰.

No, nakon divljenja svijetu i njegovu stvoritelju prije pada Vlačić iz svog teologijskog samorazumijevanja i poimanja čovjekove istočne nepravednosti nikako ne zaboravlja istaknuti nered i prokletstvo, koje je za čovjeka nastupilo u padu i poslije njega: »A ova zadivljujuća i neobjašnjiva mudrost Božja bezbrojnim je dijelovima snažno svijetlila i sjala u onoj prvoj neporočnosti, prije nego što je zbog čovjekovog pada ne samo čovjek na tako zastrašujuć

¹⁷ »Non sunt scientiae et virtutes in angelis et olim in integra anima accidentia quaedam externa: sed Deus substantias ipsas ita bonas, intelligentes, sapientes, sanctasque condidit, itaque eas formavit, luceque divina imbuit, illuminavit, et sibi conformavit, ut illa omnia in sua substantia haberent.« (Isto).

¹⁸ »Adamus luce intellectus, tanquam spirituali internoque quodam oculo, statim primo intuitu vere agnoscit Deum, omnes creaturas et Hevam, et prompte, naturalique ac ingenita bonitate suae voluntatis cordisque, erga omnia illa sese recte gerit, deque eis iudicat ac pronunciat, convenientia nomina eis tribuens, quod testibus veteribus philosophis summae sapientiae fuit.« (Isto, 165).

¹⁹ »Non ille necesse habet discere sermonem, sed ipsemet illa ingenita omniscia sapientia eum statim ac ex tempore format fingitque: tanta vis lucis mentis eius fuit.« (Isto).

²⁰ »pleni divina luce, ipsa sua essentia intellectus, tum cernunt ac contemplantur Deum, omnesque scientias et linguas, aliaque omnia norunt, tum etiam essentiali bonitate voluntatis ad omne rectum officium et obedientiam erga Deum aptissimi promptissimique sunt, quae sunt eorum naturales et coessentialia, non accidentalia accersitaeque virtutes, aut originalis iustitia.« (Isto, 165sl.).

način okaljan, nego i u cijelu narav stvari unijeta najtužnija *ataxia* i strašno Božje prokletstvo.«²¹ Naime, njegova viša supstancijalna forma, koja je bila koesencijalna s Bogom, nije samo nestala nego se pretvorila u svoju suprotnost, živa slika Božja postala je slika sotone, čovjekova pokvarenost u istočnom grijehu postala je njegova supstancija, ono najplemenitije njegova razuma i volje postalo je nešto najotrovnije, supstancijalno dobro pretvorilo se u supstancijalno zlo: »Mislim, dakle, i izjavljujem samo ovo da je prvotni istočni grijeh supstancija, jer su razumna duša i osobito njezine najplemenitije i supstancijalne potencije, naime razum i volja, koje prije bijahu tako sjajno oblikovane, da su bile istinska slika Božja i izvor svake pravednosti, čestitosti i pobožnosti, te doista tako reći esencijalno zlatne ili biserne, sada lukavstvom sotone tako potpuno izokrenute, da su istinska i živa slika sotone, pa su poput nečisti ili radije sastavljene od paklenog ognja, ne drukčije nego kad bi najslađa i najčistija nekakva masa, zaražena najotrovnijim kvascem, bila potpuno supstancijalno promijenjena i preobražena u masu toga kvasca.«²²

I nije čudno što je ovo uvjerenje o čovjekovoj supstancijalnoj pokvarenosti i izgubljenosti Vlačića vodilo u bezizlaznost vlastite egzistencijalne nesigurnosti, zapuštenosti i napuštenosti. No, godine 1541. u Wittenbergu je uz Lutherovu pomoć izišao iz depresivne zdvojnosti i došao do uvjerenja da se sigurnost u opravdanje može postići jedino kroz vjeru i milost, koje su dostupne prije svega preko Pisma. Ovo iskustvo ključ je njegova života, razumijevanja samoga sebe, čovjeka kao takvog, svijeta i života uopće, zbog kojega je vjerojatno i postao najbeskompromisniji Lutherov sljedbenik. Tako Preger s pravom tvrdi: »Snaga euevangeličkog nauka o opravdanju, koju je iskusio u najdubljoj duhovnoj boli u vlastitom životu, učinila ga je nepokolebivo vjernim učenicom luteranskog nauka.«²³

²¹ »Atque haec, admirabilis et inexplicabilis Dei sapientia infinitis partibus magis luxit ac fulsit in prima illa integritate, priusquam ob hominis lapsum, non tantum homo est horrendum in modum contaminatus, sed etiam in totam rerum naturam tristissima *ataxia* et horribilis maledictio Dei invecta est.« (O predmetima, 527).

²² »Hoc igitur modo sentio et assero, primum peccatum originale esse substantiam, quia anima rationalis, et praesertim eius nobilissimae substantialisque potentiae, nempe intellectus et voluntas, quae antea erant ita praeclare formatae, ut essent vera imago Dei, fonsque omnis iustitiae, honestatis ac pietatis, et plane essentialiter veluti aureae ac gemmae: nunc sunt fraude satanae adeo prorsus inversae, ut sint vera ac viva imago satanae, et sint veluti stercorae aut potius ex gehennali flamma constantes, non aliter ac si dulcissima ac sincerissima quaequam massa, venenatissimo fermento infecta, in eiusdem fermenti molem penitus substantialiterque immutata ac transformata esset.« (Ključ II, 482). Usp. o ovome: Wilhelm Preger, *Matthias Flacius Illyricus und seine Zeit II*, Erlangen 1859–61, Hildesheim, 1964, 314sl.

²³ Wilhelm Preger, *Matthias Flacius Illyricus und seine Zeit I*, Erlangen 1859–61, Hildesheim, 1964, 22.

Poznato je da u mišljenju egzegete i hermeneutičara, bezuvjetnog Luhe-rova sljedbenika Vlačića, načelo Pisma igra odlučujuću ulogu. No, ne smije se previdjeti ni činjenica da možda pristup preko antropologije ipak bolje vodi u središte njegove teologije. Njegovo je mišljenje, naime, okrenuto raspravi o pitanju opravdanja, koje je antropološki problem prvog reda,²⁴ a o kojem govore ne samo njegova glavna djela *Disputatio de originali peccato* i *Clavis* nego i gotovo sva ostala. Pritom on pokazuje sklonost teologijskoj antropologiji, koja se oštro protivi filozofijskoj time što čovjeka radikalno postavlja izvan vlastitog raspolaganja i upućuje ga na Boga. Ova sklonost ne vodi ga prema sustavu iskaza o čovjeku, nego prema dijaloškoj dimenziji vjere.²⁵ A jedno drugo, filozofijsko, racionalno držanje Vlačić je na ovom području vidio kod svoga teologijskog protivnika Strigela, koji je slobodu čovjekova samoodlučivanja tražio u obraćenju, dok je on tvrdio njegovu nesposobnost da na bilo koji način sudjeluje u njemu.²⁶ Tako je njegov teologijski iskaz »peccatum originale est substantia hominis« (istočni grijeh je čovjekova supstancija), i to nasuprot Strigelovu govoru o grijehu kao akcidentu, izražavao njegovo teologijsko-antropologijsko držanje.²⁷

U ovom držanju Vlačić je bio radikalno nepopustljiv, i to prije svega zbog toga što, prema njegovu uvjerenju, Sveto pismo ne dopušta nikakvu mogućnost da se istočni grijeh promatra kao akcident. Ono se, naime, posvuda gdje govori o istočnom grijehu služi supstancijalnim riječima.²⁸ A, prema njemu, i Pismo i razumni teolozi optužuju dušu, koja je i razum i volja, pamet i srce, kao izvor zla istočnoga grijeha: »Cijelo Pismo napokon i svi razboritiji teolozi optužuju samu razumnu dušu, pamet i srce i kažu da je ona izvor svakog zla ili grijeha u cijelom životu, da je ona divlja životinja i nepripitomljena zvijer. Dakle, ona sama je ono izvorno ili ucijepljeno zlo, koje teolozi nazivaju istočnim grijehom.«²⁹ Stoga, pozivajući se tako na Pavla, Melanchthona i Strigela, Vlačić tvrdi: »Pavao u Rim 8 kaže da je *to phronema tes sarkos* neprijatelj Božji i uzrok smrti. Zar ovo nije isto, te je

²⁴ Usp. Hans Kropatscheck, *Das Problem theologischer Anthropologie auf dem Weimarer Gespräch von 1560 zwischen Matthias Flacius Illyricus und Viktorin Strigel*, Diss., Göttingen, 1943, 6a-sl.

²⁵ Usp. isto, 67.

²⁶ Usp. Wilhelm Preger, *Matthias Flacius Illyricus und seine Zeit* II, 130.

²⁷ Usp. o ovome: Hans Kropatscheck, isto, 1.

²⁸ Usp. između ostalog: Rasprava, 26; Ključ II, 482, 493ssl.; Dokazivanje o istočnom grijehu, *Gnothi seauton*, 158.

²⁹ »Tota denique Scriptura et omnes saniores theologi, accusant ipsam animam rationalem, mentem ac cor, eamque dicunt esse fontem omnis mali aut peccati in tota vita: esse illam atrocem bestiam et indomitam feram. Igitur ea ipsa est illud originale aut insitum malum, quod theologi vocant originale peccatum.« (Ključ II, 496).

grieh? A Filip i Viktorin govore o Novom zavjetu da ono *phronema* ili um označava i razum i volju.«³⁰ Te zaključuje: »Dakle, razum i volja čovjekova (koji su pouzdano supstancije duše) jesu grijesi.«³¹ Tako za njega nema dvojbe: »*Phronema*, misao tijela je supstancija, jer je sam razum, kako svjedoče Filip i Viktorin. *Phronema*, misao tijela istočni je grijeh, jer se bori s Bogom i jer je uzrok počinjenih grijeha i prokletstva. Dakle, istočni grijeh je supstancija.«³²

A ako je to tako, onda je istočni grijeh najunutarnjija bit čovjeka. To za Vlačića vrijedi i zbog toga što, prema njemu, ni za Luthera čovjekova slika Božja prije pada ni njegova pokvarenost poslije pada nisu nešto akcidentalno, nego supstancijalno. Tako se ni istočni grijeh »ne čini kao svi drugi grijesi, nego on postoji po sebi, živi i čini sve grijeh, on je supstancijalni grijeh, koji ne traje časovito ili vremenito, nego dokle god čovjek jest, on sam traje i griješeći.«³³ Uostalom, Vlačić je većinu svojih stajališta izgradio u misaonom i osobnom susretu s Lutherom. To onda osobito vrijedi za njegovo razumijevanje čovjeka i njegove biti. A Luther nije nimalo sklon slikati čovjeka u ružičastim bojama, pogotovo ne na osnovi njegove razumske spoznaje, jer, prema njemu, »kakav je ovaj život, takva je i definicija i spoznaja čovjeka, naime oskudna, nesigurna i previše usmjerena prema materijalnom«³⁴. Osim toga, samo teologija »iz punine svoje mudrosti definira čitavog i potpunog čovjeka«³⁵. A njezina je bitna postavka: »Čovjek je dabome Božje stvorenje koje se sastoji iz tijela i žive duše, od početka stvoren na sliku Božju bez grijeha, s određenjem da stvara potomstvo i da vlada stvarima te da nikad ne umre.«³⁶ No ta je slika »poslije Adamova pada podložena moći sotone,

³⁰ »Paulus dicit Rom. 8 to *phronema tes sarkos*, esse hostem Dei, et causam mortis: an non hoc idem est, ac esse peccatum? At Philippus ac Victorinus super Novum testamentum dicunt: illud *phronema* aut sensum significare tum intellectum tum voluntatem.« (Isto).

³¹ »Igitur intellectus et voluntas hominis (quae sunt recte substantia animae) sunt peccatum.« (Isto).

³² »*Phronema*, sensus carnis est substantia: quia est ipsa ratio, teste Philippo et Victorino: *phronema*, sensus carnis est peccatum originale: quia pugnat cum Deo, et est causa actualium peccatorum, ac damnationis. Igitur originale peccatum est substantia.« (Isto).

³³ »non committitur, ut omnia alia peccata, sed per se existit, vivit ac facit omnia peccata: estque peccatum substantiale, quod non ad horam aut tempus aliquod, sed quamdiu homo est, ipsum quoque durat peccando.« (Isto, 484sl.). Usp. o ovome također: Wilhelm Preger, Matthias Flacius Illyricus und seine Zeit II, 318.

³⁴ »qualis est haec vita, talis est et definitio et cognitio hominis, hoc est, exigua, lubrica et nimio materialis.« (Gerhard Ebeling, Disputatio de homine, Text und Traditionshintergrund, Lutherstudien II, 1, Tübingen, 1977, 19).

³⁵ »de plenitudine sapientiae suae hominem totum et perfectum definit.« (Isto).

³⁶ »Scilicet quod homo est creatura Dei carne et anima spirante constans, ab initio ad imaginem Dei facta sine peccato, ut generaret et rebus dominaretur nec unquam moreretur.« (Isto).

naime grijehu i smrti, oboje zla, koja ne može nadvladati svojim snagama i koja su vječna³⁷. Ona »treba biti oslobođena samo preko Sina Božjeg Isusa Krista (ukoliko u njega vjeruje) i biti darovana vječnim životom«³⁸. A čovjekov razum, koji i nakon pada posjeduje svoje značenje i veličinu, podložan je zlu: »Pod ovim okolnostima ona najljepša i najdivnija stvar, kakav je razum ostao i nakon pada, ipak se zaključuje da je ostala pod vlašću đavla.«³⁹ Stoga Luther zaključuje: »Shodno tome čovjek čitav i beziznimno, bilo da je kralj, gospodin, sluga, mudar, pravedan i bilo da se kojim dobrima života istakne, ipak jest i ostaje krivac grijeha i smrti, budući da je pritisnut đavlom.«⁴⁰

Pa iako se čovjek nalazi pod vlašću sotone, ipak se ne može previdjeti da Luther ne niječe vrijednost i veličinu njegova razuma, što na različitim razinama i na različitim mjestima uvažava i prihvaća i Vlačić, makar koliko i jedan i drugi tvrdili da je upravo on na osobit način izokrenut u svoju suprotnost, iskvaren i pokvaren. Stoga G. Ebeling, uspoređujući skolastični i Lutherov odnos prema razumu, možda s pravom sluti da se Lutherovo ipak pozitivno vrednovanje razuma, a time i Vlačićevo, događa zahvaljujući upravo tami u koju je taj razum, prema njima, kontrastno uronjen nakon njegove supstancijalne razorenosti istočnim grijehom: »Dok se veličina i dostojanstvo razuma prema skolastičkom shvaćanju u potpunosti zasniva na odnosu prema Bogu njegova višega dijela, Luther cijeni razum unatoč toga, čak i zbog toga što se takvo odlikovanje razumu ne samo mora odreći, nego što se on preobrazio u svoju suprotnost. Stječe se dojam: Svijetli tonovi u Lutherovoj slici razuma svoju posebnu, gotovo zastrašujuću svjetlost dobivaju tek iz duboke tamu, u koju je uronjen.«⁴¹

2. Snaga i nemoć razuma i volje

Te svijetle tonove i Vlačić vidi prije svega u razumnoj duši kao umu i volji, najplemenitijem čovjekovu dijelu, koji je Bog stvorio za dobra djela, o čemu svjedoče prije svega Pavao, filozofija i opće iskustvo: »Djelo smo sa-

³⁷ »post lapsum vero Adae subiecta potestati diaboli, peccato et morti, utroque malo suis viribus insuperabili et aeterno.« (Isto, 19sl.).

³⁸ »per filium Dei Christum Iesum liberanda (si credat in eum) et vitae aeternitate donanda.« (Isto, 20).

³⁹ »Quibus stantibus pulcherrima illa et excellentissima res rerum, quanta est ratio post peccatum relicta, sub potestate diaboli tamen esse concluditur.« (Isto).

⁴⁰ »Ut homo totus et omnis, sive sit rex, dominus, servus, sapiens, iustus, et quibus potest huius vitae bonis excellere, tamen sit et maneat peccati et mortis reus sub diabolo oppressus.« (Isto, 21).

⁴¹ Gerhard Ebeling, *Die philosophische Definiton des Menschen, Kommentar zu These 1–19 der Disputatio de homine, Lutherstudien II, 2, Tübingen 1982, 264.*

mog Boga, stvoreni za dobra djela, koja je Bog odredio ili pripremio da se njima bavimo. A najplemenitiji čovjekov dio, koji je navlastito čovjek, razumnu dušu, dakako, um i volju, tako je, naime, oblikovao da njega predstavlja i spoznaje i ljubi i štuje, te da mu služi u svim onim djelima i radnjama, koje joj je on pripremio i postavio. Ovo se slaže i sa samom filozofijom, razumom i općim iskustvom.«⁴² Razum i volja čovjekom upravljaju kao supstancijalne sile stvorene od Boga, a ne kao akcidenti. Razumna duša kao slika Božja jamstvo je svakog čovjekovog dobrog djela: »Svi, naime, opažamo i doživljavamo, pa i neuki, da su razum i volja ono glavno u čovjeku, da upravljaju svim ostalim njegovim udovima ili dijelovima i da uzrokuju sva važna djelovanja, a ne nekakav drugi akcident, mimo ovih supstancijalnih sila. Ovo je, dakle, razumnu dušu, naime, poput glave čovjekove Bog u stvaranju tako oblikovao da bude njegova istinska slika i da mu po njegovu zavjetu služi i pokorava se u svakom dobrom djelu.«⁴³

Nema, dakle, dvojbe da Vlačić uvijek nanovo vidi ono pozitivno, dobro u čovjeku, koje je u njega usadio stvoritelj, pogotovo činjenicu da je on, unatoč svemu, sposoban za višestruku i višestranu spoznaju stvarnosti, koja ga okružuje, ali i za dobra djela koja svakodnevno može činiti i čini. No, pogled i osjećaj za činjenicu dobra u njemu se nerijetko gubi pri ustajavanju na reformacijskoj dogmi o čovjeku kao slici Božjoj prije pada i slici sotone poslije pada. Tu kao da iščezava čovjekova sposobnost za bilo kakvu plemenitost. Jer, za njega je »najizopačenija narav ili um i iskvareni razum naša istočna, ili korijenska nepravda, tako da je ona prvotni i najplodniji korijen svih zala. A onaj zdravi i neporočni duh, ili u početku ispravno stvoren razum i ispravna narav, jest istočna pravda i slika Božja, a suprotno, iskvareni i izopačeni um i naš izokrenuti razum ili narav, jest slika sotone i istočna nepravda.«⁴⁴ Na osnovi Pisma, ali i na osnovi Lutherova i Melanchthonova

⁴² »Ipsius Dei opus sumus, conditi ad bona opera quae ordinavit aut praeparavit Deus, ut in eis versaremur. Nempe enim nobilissimam hominis partem, quae proprie homo est, anima videlicet rationalem, intellectum ac voluntatem ita formavit, ut et repraesentaret eum et agnosceret, et diligeret ac coleret, illique serviret in iis omnibus operibus et actionibus, quas ei ille praeparavit et iniunxit. Convenit hoc etiam cum ipsa philosophia, ratione et communi experientia.« (Ključ II, 496).

⁴³ »Cernimus enim experimurque omnes etiam indocti, intellectum ac voluntatem esse principalia in homine, regere omnia reliqua membra aut partes eius, et omnes praecipuas actiones efficere: non autem aliquod aliud accidens, praeter hasce substantiales potentias. Hoc igitur velut caput hominis, nempe rationalem animam, Deus ita formavit in creatione, ut esset vera eius imago, utque ei pro eius voto serviret ac obediret, in omni opere bono.« (Isto).

⁴⁴ »perversissima natura aut mens corruptaque ratio est nostra iniustitia originalis aut radicalis, ut quae sit primaria et foecundissima radix omnium malorum. Ipsa igitur sana integraque mens, aut recte initio condita ratio rectaque natura, est iustitia originalis et imago Dei: et contra corrupta perversissimaque mens et distorsissima nostra ratio aut natura, est imago saetanae et iniustitia originalis.« (Dokazivanje o istočnom grijehu, Gnothi seauton, 159).

mišljenja, Vlačić smatra da može ustvrditi da je zlo u čovjeku postalo prije svega »toliko izopačeno srce i cijela supstancijalna duša, koja se silovito bori protiv Boga, a on nju s druge strane najteže osuđuje i kažnjava«⁴⁵. A istočno zlo pritom »nije samo gubitak istočne pravednosti, ili slike Božje, nego i zadržavanje ili pristupanje protivnoga zla ili sila, kako potvrđuju učinak i iskustvo«⁴⁶. Čovjekovo kvarenje u istočnom padu nije se, naime, dogodilo akcidentalno, što bi, prema njemu, bilo još podnosivo, nego supstancijalno. Razorena je, naime, čovjekova bit, njegova razumna duša: »A lijepo bi bilo kvarenje i, dakako, dostojno takvog vještaka, da je Adamu samo dometnuo takav nekakav opaki akcident, ostavivši mu dobru Božju supstanciju. On je, međutim, cijelog čovjeka, a osobito onu najplemenitiju kraljicu čovjeka ili čak svijeta, razum, ili razumnu dušu, tako prekuhao i iznova izlio da, kao što prije bijaše najelegantnija i najljubljenija kćerka i živa i djelatna slika Boga živoga, tako je poslije postala kći i slika samog novog gospodara, najizobličena, naime, kći i slika paklenskoga zlog duha i u potpunosti kao kakva furija.«⁴⁷ Tako je prvotni izvor dobra, razum, pretvoren u izvor zla: »I kao što je prije bio izvor i jedini uzrok ili majka svake pravednosti i svih dobrih djelovanja, tako je sada prvotna vrulja sve nepravednosti i svih stvarnih grijeha. U ovo je, dakle, proketo savršenstvo ili novu formu onaj višestruki vještak doveo i preoblikovao tu kraljicu svijeta, razum.«⁴⁸

Istočna iskvarenost čovjekove biti nakon pada, prema Vlačiću, ima za posljedicu i to da je svako ljudsko mišljenje postalo izmišljotina zaražena zlom, makar koliko ono bilo promišljano i promišljano. Pritom se osobito iskrivljuju stvari, riječi, tajne i načela Pisma: »Uzimajući sa sobom ove loše opisane i shvaćene poglavite stvari i riječi i ulazeći u štovanja dostojne tajne Svetih spisa, ondje su sofisti sve izvrnuli i pokvarili, vrlo silovito izokrećući i izvrćući sve prema onim svojim lažnim načelima i prema svom najpokva-

⁴⁵ »perversissimum cor, totaque anima substantialis, quae vehementissime pugnat cum Deo, et vicissim ab eo gravissime accusatur et punitur.« (Isto, 160).

⁴⁶ »est non tantum amissio originalis iustitiae, aut imaginis Dei: sed etiam acquisitio aut accessio contrarii mali aut virium, ut effectus et experientia testatur.« (Kjuč II, 480).

⁴⁷ »Bella vero corruptio esset, et scilicet tanto artifice digna, si ille Adamo solummodo tale quoddam pravum accidens apposuisset, relicta ei bona Dei substantia. Ille vero totum hominem, et praesertim illam nobilissimam hominis, aut etiam mundi reginam, rationem, seu animam rationalem ita recoxit ac refudit, ut sicut antea fuerat elegantissima dilectissimaque filiola, et viva operosaque imago viventis Dei, ita postea sit facta ipsius novi domini, nempe infernalis cacodaemonis deformissima filia ac imago, et plane veluti furia quaedam.« (Isto, 497).

⁴⁸ »Et sicut antea erat fons et unica causa aut mater omnis iustitiae omniumque bonarum actionum, ita iam sit primaria scaturigo omnis iniustitiae, et omnium actualium peccatorum. In hanc igitur detestandam perfectionem aut novam formam, iste mille artifex istam reginam mundi rationem perduxit et transformavit.« (Isto).

renijem shvaćanju onih najvećih stvari.«⁴⁹ O grijehu se govori kao o stvari navike i odgoja, a ne o posljedici iskvarenosti ljudske naravi, razuma i volje, koje da inače izvorno teže prema istini i dobru, kao što to nerijetko tvrde Vlačićevi teologijski protivnici: »Kada Sveto pismo imenuje grijeh, oni su razumjeli samo ono o vanjskim radnjama, ili o krivim mišljenjima, ili o bilo kakvim držanjima, mislili su da se sve ovo dobiva nakon što smo se rodili i odgojili, samo nekom našom odlukom i voljom, jer je čovjekova narav inače po sebi najbolji vođa života i uvijek se trsi oko onog najboljeg, bilo da razum s najvećom težnjom hrli prema svjetlu istine, ili volja prema svemu što je dobro.«⁵⁰ Za razliku od ovoga ublažavanja čovjekove tragedije Vlačić je uvijek nanovo naglašava kao nešto što izvire iz čovjekova uma i srca, što se protivi Bogu i njegovu planu s čovjekom: »A zakon Boga živoga grijehom smatra i optužuje sve što odstupa od trajne i najsavršenije poslušnosti prema Bogu, štoviše optužuje, prekora i prezire i samo srce i naš razum kao najotudeni-ji od Boga i toliko neprijateljski prema Bogu i kao potpuno istinite izvore svih zala, odnosno kao vrulju zla.«⁵¹ Za njega je »najizopačenije ljudsko srce, ili razumna duša, koju Pismo označava srcem, ono najgore spremište (kako Krist potvrđuje), onaj pakleni izvor i onaj obijeljeni ili pokvareni grob, pun svake opakosti«⁵². U čovjeku je »izvorno ili inherentno zlo, ne neko slučajno ili inherentno zlo, nego je samo naopako i izopačeno srce i najgori i najupropašteniji um«⁵³, a »riječ grijeh ne označava samo radnju, djelovanje

⁴⁹ »Hasce primarias res ac vocabula male descripta, intellectaque, secum assumptes sophistae, et in veneranda Sacrarum literarum mysteria intrantes, omnia ibi perverterunt ac corruerunt, violentissime cuncta ad sua illa falsa principia suumque corruptissimum intellectum illarum summarum, rerum detorquentes et invertentes.« (Matthias Flacius Illyricus, *Clavis Scripturae sacrae, seu De sermone Sacrarum literarum, plurimas generales regulas continens*, I, Basileae, 1567. – Ključ Svetog pisma, ili O jeziku Svetih spisa, koji sadrži mnoga opća pravila, I, Basel, 1567., Predgovor 1, 5).

⁵⁰ »Cum sacra Scriptura nominat peccatum, intellexerunt illi solum de externis actionibus, aut pravis cogitationibus, et qualibuscunque habitibus: quae omnia putaverunt tantum, postquam nati educatique sumus, nostro quodam arbitrio voluntateque suscipi: cum alioqui natura hominis sit per se optima dux vitae, et semper ad optima quaeque contendat, tum intellectu ad veritatis lucem, tum voluntate ad optimum quodque bonum summo studio festinante.« (Isto).

⁵¹ »At lex Dei viventis, omne id pro peccato habet, accusatque, quod a perpetua perfectissimaque Dei obedientia recedit: quin etiam ipsum cor, rationemque nostram, ut a Deo alienissima, atque adeo inimica Deo, et plane veros fontes omnium malorum, seu scaturiginale malum, accusat, arguit ac condemnat.« (Isto).

⁵² »perversissimum cor hominis, seu anima rationalis per cor a Scriptura significata, est ille ipse pessimus thesaurus (ut Christus affirmat) ille fons infernalis, et illud sepulchrum dealbatum aut contectum, plenum omni pravitate.« (Ključ II, 494).

⁵³ »originale aut inhaerens malum, non quoddam accidentarium aut inhaerens malum est: sed ipsum pravum ac perversum cor, pessimaque et perditissima mens.« (Isto).

ili mišljenje, a ni samo neku zlu naviku, nego i silu i neku najgoru esenciju, koju smo sa sobom donijeli iz majčine utrobe.«⁵⁴

Vlačić smatra da za svoje mišljenje o iskvarivosti čovjekove biti, njegove duše, razuma i volje, koje promatra i u njihovoj povezanosti, gotovo identičnosti, i u njihovoj odijeljenosti, ne nalazi potvrdu samo u Pismu, kod Luthera i Melanchthona, nego i kod Platona i Aristotela. Ovaj, prema njemu, tvrdi izvjesnu uzetost volje, postojanje u čovjekovoj duši neke težnje, koja se opire razumu: »Ove su nadalje strahote o dijelu koji misli, a i o onom koji teži, ništa bolje nećemo lako čuti od istog tog prvog među svima filozofima, ne izuzevši ni Platona. Aristotel, naime, u *Etici* ovim riječima opisuje žalosnu uzetost volje: Sigurno je da u duši osim razuma postoji još nešto drugo, što se doista bori i opire razumu.«⁵⁵ Jer, kao što se u tijelu nerijetko nešto protivi njegovim pokretima, što i zapažamo, tako se i u duši nešto protivi razumu, što nismo u stanju primijetiti: »Naime, kao što se rastavljeni dijelovi tijela, ako ih želiš pomaknuti na desnu stranu, zanose na lijevu, tako uistinu biva i u duši. Težnje lakomih bivaju, naime, vučene na suprotno. U tijelima pak opažamo ono što vuče na suprotnu stranu, dok u duši to ne razabiremo. A možda ne manje treba misliti da i u duši postoji nešto osim razuma, što mu se protivi i priječi ga.«⁵⁶

Vlačić se za objašnjenje svoga poimanja čovjekove pokvarenosti poziva i na Aristotelov pojam homonimnosti ili ekvivoknosti. To i zbog toga što neki, prema njemu, radije slušaju filozofe nego Pismo. Nešto se, naime, prema njemu, može nazivati istim imenom, ali ako je izgubilo izvorne sposobnosti, ono ipak nije isto: »A o propadanju ili trajanju neke stvari, ili čak vrste, prejasno govori Aristotel (budući da učeni radije slušaju takve evanđeliste) u prvoj knjizi *Politike*, *tauta de to ergo horistai kai te dynamei, hoste mepeti toi-aute onta, to lekton ta auta einai, all'homonyma*. To jest: Sve biva određeno svojim djelovanjem i potencijama ili silama. Stoga, kada nešto nije više

⁵⁴ »vocem peccati significare non tantum opus, actionem aut cogitationem, non etiam tantum habitum aliquem malum: sed etiam vim ac essentiam quandam pessimam nobiscum ex utero matris allatam.« (Isto, 481).

⁵⁵ »Haec horribilia profecto sunt de parte cognoscente, sed de appetente non meliora ex eodem, omnium philosophorum, ne Platone quidem accepto, facile principe audiemus. Describit enim Aristoteles tristem paralysin voluntatis, in *Ethicis*, hisce verbis: In anima autem et aliud quid, praeter rationem, inesse constat, quod quidem repugnat resistitque rationi.« (Rasprava, 268).

⁵⁶ »Nam ut dissolutae corporis partes, si ad dexteram eas movere velis, in sinistram seruntur: sic plane fit et in anima. Ad contraria enim, incontinentium appetitiones feruntur. Verum in corporibus quidem cernimus ea quae ad contrariam partem feruntur: in anima vero non cernimus. Fortasse autem non minus et in anima putandum est, esse aliquid praeter rationem, quod huic adversatur et obstat.« (Isto).

takvo, ne treba reći da je isto, nego samo ekvivokno.«⁵⁷ Ako, dakle, ono što je Bog stvorio kao dobro izgubi svoju silu i Bogom određenu svrhu, onda to nije isto, makar se i nazivalo istim imenom: »Budući da je od Boga sve stvoreno za određene i korisne svrhe, djela ili uloge, a za izvršavanje toga sve je opremljeno prikladnim silama, ako izgubi te sile i više ne može izvršavati ta božanski zadana djela ili dužnosti, to više nije isto, nego se samo još uvijek neprikladno naziva istom riječi, kao kad bi netko htio drvenu nogu ili ruku, ili čak mrtvačevu, i dalje nazivati rukom, nogom, glavom ili okom, kojim se primjerima on ondje služi.«⁵⁸

Svoje uvjerenje u nesposobnost za dobro Vlačić crpi i iz uvida da čovjek nerijetko nije u stanju upravljati samim sobom i da je sklon na zlo, što se pokazuje i u nevažnim stvarima. To ga tjera na pretpostavku da je u korijenu svakoga čovjeka prisutno zlo, koje mu razum i volju priječi osobito u odnosu prema Bogu, makar Aristotel govorio o lakomom, a ne o svakom čovjeku: »Iako on, doduše, spominje da govori o lakomom čovjeku, ipak nikako nije moguće da ovom najodličnijem stvorenju tako strašna bolest bude urođena i prirasla bez ikakva korijena zla. Ako pak u tim nižim stvarima i zadaćama, gdje smo puno slobodniji, postoji tolika čovjekova nemoć, nije li vjerojatno, štoviše nužno, da postoji i u pravim i potpunim radnjama prema onom vrhovnom objektu?«⁵⁹ To se, prema njemu, osobito pokazuje u praktično-etičkom djelovanju i u teorijsko-filozofijskom promišljanju: »U etičkom naku bi baš slobodna volja trebala biti jaka i vrijedna, jer se ondje zapovijeda o vrlini i poroku i o izvoru i uzroku jednog i drugog, i o svrsi i blaženstvu čovjeka, te o svakoj njegovoj zadaći. A koliko je tu ljudski razum doista slijep, vidljivo je iz rasprava najvećih filozofa.«⁶⁰

⁵⁷ »De interitu vero aut permanentia rei alicuius aut etiam speciei, praeclare dicit Aristoteles (quoniam docti tales euangelistas libentius audiunt) in primo Politic. *tauta de to ergo horistai kai te dynamei, hoste mepeti toiaute onta, to lektoon ta auta einai, all'homonyma*. Hoc est: Omnia opere suo definiuntur et potentia aut viribus. Quare cum non amplius sunt talia, non sunt dicenda eadem, sed tantum aequivoca.« (Ključ II, 491).

⁵⁸ »Cum omnia sint divinitus condita ad certos utilesque fines, opera aut officia, idoneisque viribus ad ea praestanda sint instructa: si vires illas amittant, eaque sibi divinitus imposita opera aut munia praestare ultra nequeant, non amplius esse eadem, sed tantum improprie adhuc eo vocabulo nuncupari: sicut si quis lapideam manum vel pedem, vel etiam mortui cadaveris, adhuc manum, pedem, caput, vel oculum nominare velit, quibus exemplis ibi ille utitur.« (Isto).

⁵⁹ »Etsi autem ille subindicet, se loqui de incontinente: tamen tam horrendum morbum sine omni radice mali, huic praestantissimae creaturae innasci et increocere, haudquaquam est possibile. Quod si autem in istis interioribus rebus ac officiis, ubi multo liberiores sumus, tanta est hominis imbecillitas: quid non in veris ac perfectis actionibus erga summum illud obiectum esse, credibile, imo et necessarium est?« (Rasprava, 268).

⁶⁰ »In ethica doctrina vel praecipue liberum arbitrium vigere ac valere deberet, quoniam ibi de virtute et vitio, ac utriusque origine aut causa, deque fine ac beatitudine hominis, ac omni eius officio praecipitur. At vero quam ibi caecutiat humana ratio, ex summorum philosophorum disputationibus apparet.« (Isto).

Stoga je, prema Vlačiću, za mišljenje i djelovanje, osobito u božanskim stvarima, čovjeku potrebna prije svega Božja pomoć, neke vrste pasivno mišlosno iščekivanje nasuprot aktivističkom optimizmu utemeljenom na vjeri u vlastite sile i sposobnosti. Za ovo svoje uvjerenje on nalazi potvrdu i kod učitelja, koji su mišljenja »da mi u našem obraćenju i uopće za istinsku pobožnost doista ne možemo pokazati ništa dobro, dok nam Bog ne dadne neko svjetlo vjere, ili srce koje razumije, ili, kako kaže Luther, da smo potpuno pasivni«⁶¹. Čovjek je za njega nesposoban za dobro, trpeći subjekt, kojemu, čak i prema Melanchthonu, dobro može ponuditi samo Bog: »Uistinu smo, naime, utoliko potpuno nemoćni, ili (kako sada u svom bavarskom spisu Filip dvaput kaže) tek trpeći subjekt, ukoliko u svom obraćenju svojim silama ništa dobro ne možemo niti činimo, nego samo nosimo i trpimo dobro koje nam Bog zajamči.«⁶²

3. *Supstancijalnost ili akcidentalnost pokvarenosti?*

Vlačić je neumoljivi i sustavni protivnik filozofije, osobito njezine primjene u teologiji. To i zbog toga što je u njegovu reformacijskom samorazumijevanju ljudska duša kao razum i volja toliko iskvarena da ona nije u stanju ništa ozbiljno ni spoznavati ni djelovati bez Božjeg zahvata i njegove milosti. Pa ipak, Vlačić svoje stajalište nije u stanju izražavati bez i u njegovu vremenu uvriježene filozofijske terminologije i njezine povijesno uvjetovane obojenosti. Tako on osobito pitanje, mjeru i veličinu istočnog grijeha i njime uzrokovane čovjekove pokvarenosti pokušava objasniti uporabom skolastičnih pojmova supstancije i akcidenta, naslijeđenih i prenesenih iz antičke filozofije, s kojima se, uza svu averziju prema njima, susretao i s njima se morao suočavati.

Čovjek je, prema Vlačiću, istočnim grijehom postao supstancijalno pokvaren. A čini se da je njemu suprotno stajalište u ovom kontekstu najjasnije formulirao njegov protivnik Viktorin Strigel, čija teza glasi: »Sve što može biti prisutno ili biti odsutno, ako ostaje subjekt, to je akcident. Ali istočna pravednost kao slika Božja i suprotna pokvarenost, ili grijeh, odnosno istočna nepravednost, može biti prisutna ili biti odsutna, dok čovjek ostaje (naime, i nakon što je izgubljena slika Božja čovjek je sigurno ostao, a ostat

⁶¹ »nos in nostri conversione, et omnino ad veram pietatem nihil boni vere praestare posse, priusquam nobis a Deo data sit quaedam fidei lux, aut cor intelligens: seu, ut Lutherus loquitur, nos pure passive habere.« (Isto, 278).

⁶² »Vere enim pure passive, seu (ut nunc Philippus in suo bavarico scripto bis inquit) tantum ut subiectum patiens, nos eatenus habemus, quatenus nihil boni in nostri conversione nostris viribus possumus aut agimus: sed solum a Deo praestita bona ferimus aut patimur.« (Isto).

će i kad se ukloni istočna pokvarenost u drugom životu). Dakle, slika ili istočna pravednost i slika sotone, pokvarenost ili grijeh i istočna pravednost, jesu akcidenti.«⁶³ Ovo stajalište Vlačić smatra sofizmom, koji je često nastojao osporiti Pismom, ali smatra da ga se može »pobiti i iz same filozofije i iskustva«⁶⁴. Tako, prema njemu, »vidimo da se puno toga kvari, ne samo prema akcidentima nego i esencijalno, od čega ipak subjekt ili esencija ostaje kao nešto grublje i prostije«⁶⁵. Ovu svoju tvrdnju on pokušava osnažiti pozivanjem na promjenu supstancije prirodnog tijela u smislu predsokratovske teze o nemogućnosti ulaska u istu rijeku jednom ili nijednom: »A o neprekidnoj promjeni supstancije prirodnog tijela često se ponavljaju one izreke dvojice filozofa u metafizici, od kojih je jedan rekao da nitko u istu rijeku ne može ući dvaput, a drugi je rekao ni jedanput.«⁶⁶ Pa se na osnovi ovog starogrčkog misaonog uvida pita: »Uistinu, što drugo iz dana u dan iskusujemo, nego da propada i troši se supstancija našega tijela, koja se iznova hranom mora obnavljati i okrepljivati, iako uvijek postaje gorom?«⁶⁷ Stoga se za njega ne događa samo to da ostaje ili nestaje neki akcident pri stalnom ostanku supstancije, nego i supstancija može nestati, a da ostane akcident: »Nije, dakle, akcident sve što može biti prisutno ili biti odsutno, ako subjekt stvari na bilo koji način ostane. Može, naime, propasti najbolja supstancija stvari, a da ništa manje ne ostane ono vanjsko, kao poluleš ili polusablasi stvari, koja se još uvijek naziva prvotnim imenom i njome se smatra.«⁶⁸ Tako je moguće da je nekad dobra supstancija čovjekove duše postala nešto sasvim drugo, postala loša, supstancijalno razorena. I makar čovjek tu svoju bit i dalje nazivao istim imenom, ona više nije ono isto što je bila.

⁶³ »Quicquid adesse vel abesse potest, manente subiecto, hoc est accidens: sed iustitia ut imago Dei originalis, et contraria corruptio, aut peccatum seu iniustitia originalis, potest adesse vel abesse, manente homine: (mansit enim certe homo amissa imagine Dei: et manebit, abolita originali corruptione in altera vita). Igitur imago aut iustitia originalis, et imago satanae, corruptio aut peccatum, ac iniustitia originalis, sunt accidentia.« (Isto, 47).

⁶⁴ »etiam ex ipsa philosophia ac experientia refutari.« (Isto).

⁶⁵ »multa videmus non tantum secundum accidentia, sed et essentialiter corrumpi, quorum tamen subiectum seu essentia crassior ac ignobilior quaedam manet.« (Isto).

⁶⁶ »Ac de perpetua substantiae corporis naturalis mutatione celebrantur illa dicta duorum philosophorum in Metaphysicis, quorum alter dixerat: Non posse quenquam bis in idem flumen intrare: alter vero dixerat: Ne semel quidem.« (Isto, 48). Usp. također: isto, 356.

⁶⁷ »Quid vero aliud omnibus horis experimur, quam deperire aut absumi substantiam corporis nostri, quae cibo denuo instauranda restituendave est, tametsi deterior semper reponatur?« (Isto, 48).

⁶⁸ »Non ergo, quicquid adesse vel abesse potest, manente utcunque subiecto rei, accidens est. Potest enim optima substantia rei interire, manente nihilominus illo externo veluti semicadavere aut semilarva rei, quae tamen adhuc priori nomine nominatur, et pro ea habetur.« (Isto). Usp. također: isto, 357; Dokazivanje o istočnom grijehu, Gnothi seauton, 182.

Dakako da ovo Vlačićovo poimanje supstancije i akcidenta s obzirom na njihovo skolastično i grčko značenje i domet u potpunosti ne odgovara njihovoj izvornoj filozofijskoj konotaciji pri pokušaju razumijevanju onog bitnog i nebitnog u biću, supstancijalnog i akcidentalnog. Pa ipak, njemu se pri navedenoj argumentaciji čini smislenim govoriti o razorenosti supstancije i onda kad ona na neki način ostaje, te tvrditi da čovjek u svojoj biti ne ostaje onakav kakav je bio, budući da su nakon pada za njega ne samo razumna duša, nego »i samo tijelo i tjelesne potencije esencijalno pokvareni«⁶⁹, dok »u početku čovjek zasigurno nije bio tako podložan kvarenju i neprekidnom mijenjanju i bolestima, kakav je sada esencijalno, jednako kao i ostala smrtna ili nerazumna tijela«⁷⁰, za što mu dokaze pruža svakodnevno iskustvo ljudskih nevolja i slabosti, čije mu teologijsko iskustvo na svakom koraku nudi Pismo. A više od tijela uništena je čovjekova duša, za Vlačića je ona nakon pada pretvorena u svoju suprotnost: »On je pak po svojoj duši daleko više izmijenjen, gdje je njegova najbolja esencija u razumnom dijelu, koji je Boga morao predstavljati kao njegovu daleko najljepšu sliku i s Bogom djelovati, promijenjena u najgoru.«⁷¹ Pa makar čovjek kao čovjek ne bio uništen, on je uništen u svojoj biti: »Tako je, dakle, i ostao i nije sasvim uništen čovjekov subjekt, ili tek neka sjena čovjekova, u svojim neznatnijim, tjelesnijim i tako reći opipljivijim potencijama, koje su ipak i same puno gore esencije nego što su prije bile, a ipak je istovremeno esencijalno pokvaren s obzirom na svoju najbolju esenciju.«⁷² On je jednostavno postao supstancijalno pokvaren. A na prigovor »da ne može biti kvarenja supstancije bez uništenja vrste, da čovjek uistinu nije uništen, stoga ni supstancijalno pokvaren«⁷³, Vlačić uzvraća tvrdnjom da je čovjek ipak uništen u svom najboljem dijelu: »Kažem da čovjek jest uništen, dabome, što se tiče najvišeg stupnja, naime, da su uništeni štovatelji Boga, te da je putem zastrašujuće preobrazbe odatle stvorena protivna vrsta, naime, štovatelji sotone.«⁷⁴

⁶⁹ »ipsum quoque corpus et corporales potentiae essentialiter sunt corruptae.« (Rasprava, 357).

⁷⁰ »non enim certe homo fuit initio sic corruptioni et perpetuae mutationi morbis obnoxius, ut nunc est essentialiter, perinde ut alia mortalia aut brutorum corpora.« (Isto).

⁷¹ »Secundum vero animam est multo magis mutatus, ubi optima eius essentia in parte rationali, quae Deum ut imago eius longe pulcherrima repraesentare ac cum Deo agere debebat, in pessimam mutata est.« (Isto).

⁷² »Ita igitur et mansit, nec plane abolitum est, hominis subiectum, aut umbra tantum quaedam hominis, in suis ignobilioribus, carnalioribus, et veluti palpabilioribus potentiis, quae ipsae tamen multo deterioris essentiae sunt, quam antea fuerunt: et tamen simul est essentialiter corruptus, quod ad optimam suam essentiam.« (Isto). Usp. također: Isto, 48sl.

⁷³ »non posse fieri corruptionem substantiae citra speciei abolitionem, verum hominem non esse abolitum: igitur nec substantialiter corruptum.« (Isto, 354).

⁷⁴ »Dico, hominem esse abolitum, scilicet quod ad summum gradum attinet: nempe cultores Dei esse abolitos, et per horrendam metamorphosin contrariam speciem inde factam, nempe cultores satanae.« (Isto).